

ROMAN ANDRZEJEWSKI

**PROBLEMY PRZYSZŁOŚCI REZERWATU BIOSFERY
UNESCO MAB „PUSZCZA KAMPINOSKA”**

Abstract

Kampinos National Park has a buffer zone whose northern border is formed by the right bank of the Vistula, while the western border is the left bank of the Bzura. To the south the limit of the zone more or less coincides with the escarpment of the Błonie Elevation, while to the east it follows a complicated course within the local authority area of Warsaw-Bielany. The conferment of Biosphere Reserve status upon the Kampinos Forest ensured that the buffer zone became an integral part (zone III) of the Reserve. Inevitably, however, the area is under strong pressure of urbanisation proceeding in line with two different scenarios. These may be termed the „from Warsaw” scenario, which is being put into effect by Warsaw residents building homes here, or that of „to Warsaw” which is being engaged in by people from throughout the country choosing the area as a place to set up businesses, warehouses, stores or light industry all serving the Warsaw market. The new inhabitants operating within the „from Warsaw” model tend to care for the environment in a manner relatively in line with the needs of the National Park their gardens border on to. However, the users of land under the „to Warsaw” model are relatively indifferent to the condition of the environment, and as a result are often participants in its destruction, thereby exerting a negative impact on the nearby National Park and buffer-zone nature. The conflict of interest being described here, and associated with the different urbanisation scenarios, requires an active approach as regards the local community in terms of the spatial, developmental and educational aspects. This needs to be adopted by both the Director's Office of the Biosphere Reserve (National Park) and the local government, e.g. through the calling into being of a local development agency for the Reserve area.

Wstęp

Kampinoski Park Narodowy stał się w 2000 r. Międzynarodowym Rezerwatem Biosfery UNESCO MaB. Określa to rangę tego Parku

Narodowego w skali międzynarodowej. Takie potraktowanie Puszczy Kampinoskiej przez organizacje międzynarodowe jest szczególnie wyróżniające, ale i obligujące wobec tego, że rezerwat ten znajduje się na styku z dużą aglomeracją miejską, która zawsze oddziaływuje niszcząco na pobliską przyrodę. W przypadku Rezerwatu „Puszcza Kampinoska” jest to widoczne wyraźnie, przez intensywne procesy urbanizacji szybko wnikające w Rezerwat od strony północnej i południowej, co dobrze zostało zilustrowane w kolejnym referacie tej sesji (Żychliński, Steć 2002). Powstaje zasadnicze pytanie jak zderzyć procesy urbanizacyjne i rozwoju przyrody, aby można było mówić o harmonii ich współistnienia, lub popularniej o postępie społecznym i gospodarczym, zwanym ekorozwojem, rozwojem zrównoważonym lub rozwojem trwałym. Innymi słowy, jak kształtować przyszłość przyrody i społeczeństwa na tym terenie?

Zasady ochrony przyrody realizowane w polskich parkach narodowych i w Rezerwach Biosfery UNESCO MaB są podobne, choć występują między nimi także istotne różnice. Dobrym przykładem takiej różnicy jest problem ochrony obszaru, który w parkach narodowych nazywa się „otuliną”, a w rezerwach biosfery nazywa się „III strefą ochrony”. Porównanie wymogów ochronnych na obszarze Rezerwatu Przyrody „Puszcza Kampinoska” jest bardzo interesujące, ponieważ otulina Kampinoskiego Parku Narodowego stała się przestrzenią III strefą Rezerwatu – różnica w wymogach ochronnych odnosi się więc do tego samego obszaru.

Otulina wokół parków narodowych to obszar zagospodarowany zgodnie z potrzebami zamieszkującej go społeczności, pod warunkiem, że w zagospodarowaniu tym nie znajdują się elementy oddziaływujące negatywnie na obszar parku. Dyrektor parku narodowego ma uprawnienia do ograniczania działalności gospodarczej, inwestycyjnej i lokalizacyjnej społeczności zamieszkującej otulinę, jeżeli któraś z tych działalności wpłynie negatywnie na przyrodę parku narodowego. Nie ma on natomiast podstaw prawnych, aby oddziaływać stymulująco na rozwój gospodarczy obszaru otaczającego park narodowy. Tworzy to asymetrię między rolą samorządu lokalnego, zabiegającego o ten rozwój a rolą dyrekcji parku narodowego, zgłaszającą ewentualne zastrzeżenia do inicjatyw wpływających negatywnie na park. Zagadnienie to szerzej zostało omówione w Nr 2 (2001) czasopisma „Parki Narodowe”. Takie zasady ochrony środowiska obowiązują także na obszarze otuliny Kampinoskiego Parku Narodowego.

W Rezerwachach Biosfery UNESCO MaB, także w Rezerwacie „Puszcza Kampinoska”, przyjmuje się inne zasady zależności między społecznością zamieszkującą otoczenie szczególnie cennego obszaru przyrodniczego, wchodzącego w skład Rezerwatu a realizacją zasad ochrony środowiska tego obszaru. Każdy Rezerwat Biosfery dzieli się na 3 strefy. Najcenniejszymi pod względem przyrodniczym są I i II strefa Rezerwatu. Obszar zamieszkały przez społeczność, której działalność gospodarza może mieć wpływ (negatywny lub pozytywny) na I i II strefę, tworzy III strefę Rezerwatu. Cel główny powołania Rezerwatu Biosfery, którym jest ochrona przyrody dotyczy całości jego obszaru, a więc wszystkich trzech sfer. W otulinie = III strefie obowiązują już nie tylko ograniczenia działalności w rozwoju gospodarczym, lecz rozwój gospodarczy akceptujący zasady ochrony przyrody obowiązujące w Rezerwacie Biosfery.

Jak osiągnąć taki cel dotychczas nie w pełni wiadomo – nie ma dobrych wzorców na świecie rozwiązania problemów, jakie rodzą się na styku parku narodowego – rezerwatu biosfery z dużą aglomeracją miejską. Zresztą, nawet dobry wzorec nie byłby w pełni przydatny, biorąc pod uwagę niepowtarzalność przyrody w każdym miejscu Ziemi i niepowtarzalność konkretnego rozwoju urbanizacji, warunków ekonomicznych, społeczeństwa. Jesteśmy więc skazani na projektowanie działań na **naszym** terenie i w **naszych** warunkach – możemy to zrobić tylko dobrze lub źle. Nie podjęcie żadnych analiz i planów rozwoju tego obszaru będzie też działaniem na pewno złym. W niniejszym opracowaniu spróbuję wypowiedzieć się na temat działań na rzecz „dobrej przyszłości” (patrz ryc. 1. – *Rezerwat Biosfery „Puszcza Kampinoska”* na kolorowej wkładce).

1. Ochrona przyrody w III strefie

Podział Rezerwatu Biosfery na 3 strefy odzwierciedla podział zadań, jakie są z nimi związane, zarówno w zakresie przyrody, jak i społeczeństwa.

Jakie są zadania związane z ochroną przyrody w każdej z trzech stref Rezerwatu Biosfery? W I strefie obowiązuje maksymalna ochrona walorów przyrodniczych, a granice tej strefy zostały tak poprowadzone, aby właśnie najcenniejsza przyroda znalazła się w jej wnętrzu. Przyroda II strefy wymaga różnych zabiegów dla utrzymania lub podniesienia jej wartości: tu koncentruje się główny wysiłek, skierowany na

podniesienie lub utrzymanie walorów przyrodniczych tego obszaru. W Puszczy Kampinoskiej I i II strefa są własnością skarbu państwa, – zarządzane są przez władze państwowe (Dyrektora Parku Narodowego) i funkcjonują na podstawie środków pochodzących głównie z budżetu państwa.

III strefa Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska” składa się z gruntów prywatnych lub samorządowych, a ochrona przyrody jest (lub powinna być) realizowana przez zamieszkującą tę strefę społeczność i reprezentujący go samorząd. Społeczeństwo to jest (lub powinno być) świadome wysokiej wartości obszaru III strefy, który zamieszkuje, wynikającej m.in. z:

- a) sąsiedztwa tego obszaru z bogatą i cenną przyrodą I i II strefy,
- b) wysokiej wartości przyrodniczej III strefy,
- c) wartości ekonomicznych, jakie mogą przysparzać cechy omówione w punkcie (a) i (b).

Taka sytuacja ma miejsce wokół KPN. Świadczy o tym duży popyt na działki pod zabudowę mieszkaniową w pobliżu granic KPN, a także atrakcyjność przyrody Wisły wraz z jej zieloną obudową, obecność jezior w dolinie zalewowej, starych zadrzewień śródpolnych itp. Wysoka cena działek, szczególnie budowlanych, wskazuje na atrakcyjność osiedlenia się w III strefie Rezerwatu. Oczywiście, na walory ekonomiczne III strefy Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska” wpływa w sposób decydujący sąsiedztwo Warszawy.

Stwierdzenie, że w III strefie Rezerwatu Biosfery musi zachodzić rozwój cywilizacyjny zamieszkującej tam społeczności jest bezdyskusyjne. Rozwój ten powinien zaspokajać wszystkie potrzeby społeczne, ekonomiczne, techniczne, a zatem gwarantować dobrobyt ludności. Rezerwat Biosfery, jako całość, musi spełniać funkcje „małej ojczyzny” dla społeczności zamieszkującej III strefę.

Jak już powiedziano, warunkiem właściwego rozwoju społeczno-ekonomicznego trzeciej strefy jest zgodność tego rozwoju z celami ochrony przyrody, wyznaczonymi dla wszystkich trzech stref Rezerwatu. Rozwój społeczno-ekonomiczny, z wbudowanymi zasadami ochrony przyrody, a nawet zakładający pomnażanie wartości przyrody, został nazwany na świecie „ekorozwojem” lub „rozwojem zrównoważonym”. Zatem przyszłość społeczności, która zamieszkuje III strefę Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska” musi być kształtowana zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego obszaru całego Rezerwatu.

Zasoby przyrody określają w znacznym stopniu podstawowe warunki życia społeczeństwa. Dopiero na ich tle może być tworzony jego

rozwój ekonomiczny, techniczny, społeczny. Zasoby przyrody każdego Rezerwatu Biosfery są szczególnie bogate (to bogactwo przecież było powodem stworzenia danego Rezerwatu Biosfery). Odnosi się to także do Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinowska”. Zasadnicze pytanie to, jak powinien przebiegać ekorozwój społeczności zamieszkującej jego III strefę, aby wykorzystała optymalnie walory terenu i związanej z nim przyrody? Inaczej, jaką prowadzić politykę społeczną, ekonomiczną, przestrzenną, aby uzyskać wysoki stopień zrównoważonego rozwoju między potrzebami i aspiracjami społeczeństwa a ochroną i rozwojem wartości przyrodniczych na obszarze III strefy Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinowska”?

Przy tak sformułowanych celach rozwoju III strefy, pojawiają się konkretne zadania dla kierownictwa (dyrekcji) Rezerwatu Biosfery. Zadania te dotyczą tworzenia koncepcji celów strategicznych ekorozwoju całego obszaru Rezerwatu, organizacji społeczeństwa wokół realizacji tych celów, poszukiwania środków dla ich realizacji. Oczywiście nie zwalnia to od podejmowania analogicznych zadań przez miejscową społeczność i jej samorząd¹. Widzimy więc, że w stosunku do III strefy Rezerwatu zanika asymetria, charakterystyczna dla stosunków między dyrektorem parku narodowego a społecznością lokalną zamieszkującą otulinę i jej samorządem. Zamiast niej pojawia się współdziałanie tych instytucji na rzecz ekorozwoju obszaru Rezerwatu Biosfery. Urzeczywistnienie tak sformułowanych zadań wymaga podjęcia szerokich prac koncepcyjnych, organizacyjnych i realizacyjnych w stosunku do całego Rezerwatu Biosfery, a jego III strefy w szczególności.

2. Perspektywy ekorozwoju III strefy

Kampinoski Park Narodowy – Rezerwat Biosfery UNESCO MaB jest wyjątkowym obszarem w skali światowej. Rezerwat ten, o bogatej i unikalnej przyrodzie, jest położony na obszarze geograficznym, który podlega i będzie podlegać silnym przekształceniom antropogenicznym. Przekształcenia będą głównie wynikiem sąsiedztwa wielkiego miasta, stolicy kraju, Warszawy. Warszawa będzie wywoływać zmiany w III stre-

¹ Stosunki między kierownictwem Rezerwatu Biosfery i społecznością zamieszkującą jego III strefę są analogiczne, jak między społecznością zamieszkującą park krajobrazowy a jego dyrekcją. Podstawowym zadaniem dyrekcji parku krajobrazowego jest organizowanie zamieszkującej go społeczności wokół ekorozwoju, pozwalającego zachować i pomnażać walory przyrody danego parku.

fie Rezerwatu, przez jej intensywną urbanizację. Presja na III strefę będzie wynikać z potrzeb rozbudowującej się Warszawy, a szczególnie:

- 1) przestrzenno-urbanizacyjnych,
- 2) komunikacyjnych i w zakresie innych elementów infrastruktury,
- 3) rekreacyjnych, w tym wykorzystania Wisły,
- 4) zapotrzebowania na produkcję warzywno-ogrodniczą.

Urbanizacja III strefy może przebiegać według dwóch modeli, przy czym możliwy jest model trzeci, mieszany.

Pierwszy model będzie realizował się przez osiedlanie się w tej strefie ludzi emigrujących z Warszawy, dla których wielkie miasto nie będzie tworzyć dostatecznie dobrych warunków środowiskowych do życia. Obecna polityka przestrzenna w Warszawie, w szczególności zabudowa terenów otwartych, wskazuje, że miasto to w przyszłości będzie miało złe warunki środowiskowe. Warunki te pogorszą się jeszcze bardziej w perspektywie 20 – 50 lat, w związku z globalnymi zmianami klimatycznymi, które, jak wskazują odpowiednie prognozy, dotkną niekorzystnie nasz obszar geograficzny. Ten czynnik nie jest brany pod uwagę w perspektywach urbanistycznych rozwoju Warszawy. Na tym tle, pod względem klimatycznym, mimo zmian globalnych, szczególnie korzystny będzie obszar pradoliny Wisły, w tym północny obszar III strefy (między KPN a Wisłą). Zatem realizowanie się tego modelu będzie oznaczać presję na III strefę, w kierunku podmiejskiej zabudowy mieszkaniowej, spowodowanej inwestycjami dokonywanymi przez mieszkańców Warszawy. Społeczność III strefy będzie w tym przypadku w znacznej części napływowa, ale wiążąca się z danym miejscem zamieszkania, akceptująca swoją „małą ojczyznę” i starająca się o jej walory środowiska przyrodniczego. Nazwijmy ten model skrótowo „z Warszawy”.

Drugi model będzie wynikał z potrzeb Warszawy na produkty i usługi, wytwarzane z różnych powodów poza jej terytorium, a lokalizowane na peryferiach miasta, aby następnie dowozić je do odbiorcy wewnątrz stolicy. Zabudowa III strefy będzie wówczas miała charakter chaotyczny. Tworzyć ją będą magazyny, budynki warsztatowe i drobne fabryczne, o prymitywnie zagospodarowanej dużej powierzchni użytkowej i otaczającej. Ich „zawartość” będzie jechać do Warszawy i tak nazwijmy ten model („do Warszawy”). Tak powstająca społeczność III strefy będzie z nią mało związana, często wymieniająca się, a cechy środowiska przyrodniczego będą dla tej społeczności obojętne. Presja na trzecią strefę będzie niszcząca, a między społecznościami pochodzącymi z modelu „z Warszawy” i „do Warszawy” będą poja-

wiać się konflikty na tle stosunku do środowiska przyrodniczego (szczególnie gdy realizować się będzie model mieszany).

Realizowanie się jednego z powyższych modeli będzie miało duże znaczenie dla kształtowania przyszłej sieci komunikacyjnej i innych elementów infrastruktury technicznej. Położenie geograficzne KPN blokuje kierunki komunikacyjne z Warszawy na północ kraju oraz obwodnicowe połączenia od strony północno-zachodniej Warszawy. To już obecnie prowadzi do układów kolizyjnych między potrzebami komunikacyjnymi a ciągłością przyrody w Rezerwacie Biosfery. Realizacją modelu „z Warszawy” zwiększy zapotrzebowanie na zagęszczoną drogową sieć komunikacyjną. Można zastanawiać się czy nie pojawi się konieczność wprowadzenia szynowej komunikacji na kierunku Łomianki, Kazuń, Leoncin, np. przez przedłużenie trasy metra od huty, zgodnie ze starymi koncepcjami przestrzennymi lat 50. ubiegłego wieku. Komunikacja szynowa jest znacznie przychylniejsza walorom środowiska.

Także strona południowa III strefy będzie wymagać nowego rozwiązania sieci komunikacyjnej. Wysokie zagęszczenie mieszkańców w rezydencjalnych strefach podmiejskich spowoduje konieczność rozbudowy całej infrastruktury technicznej, z poważnymi problemami w zaopatrzeniu w wodę, utylizacją ścieków i in.

Model „do Warszawy” nie spowoduje znacznego wzrostu zagęszczenia ludności w III strefie. Ruch pojazdów będzie miał inne rozłożenie jakościowe, przestrzenne i czasowe w ciągu doby. Model ten będzie także wymagał dobrej komunikacji, jednak mniej obciążającej środowisko, niż w przypadku modelu „z Warszawy”.

Model „z Warszawy” może zostać wzmocniony wykorzystaniem III strefy jako obszaru do rekreacji. Jeżeli rekreacja w części południowej III strefy będzie nakierowana na wykorzystanie II strefy Rezerwatu, to rekreacja w części północnej i zachodniej będzie skierowana zarówno na II strefę, jak i na wykorzystanie Wisły oraz Bzury. Obie te rzeki i ich tereny nadrzeczne (także z kierunkiem na Zalew Zegrzyński) zapewne staną się północnym rekreacyjnym zapleczem Warszawy, jeżeli: (1) wody rzek zostaną doprowadzone do przyzwoitej czystości, (2) rzeki nie zostaną uregulowane, a tym bardziej nie zostaną podpiętrzone w postaci zbiorników zaporowych, (3) nie zostanie zniszczone piękno tych rzek, przez bezład urbanistyczny w ich otoczeniu, (4) zostaną odpowiednio urządzone stare obiekty kultury po obu stronach rzek, (5) zostanie wprowadzone racjonalne wyposażenie rekreacyjno-turystyczne.

Jeżeli zatem rekreacyjny kierunek wykorzystania północnej i zachodniej części III strefy zostanie skierowany w stronę rzek, to równoległe wykorzystanie II strefy (KPN) będzie alternatywą turystyczną. Oba te kierunki wraz z częścią południową powinny tworzyć jeden system rekreacyjno-turystyczny, wraz z odpowiednią infrastrukturą techniczną. Warto też zwrócić uwagę na stworzenie możliwości wykorzystania tego systemu we wszystkich porach roku.

Wyżyna Błońska ma wyjątkowo korzystne warunki do produkcji warzywno-owocowej. Biorąc pod uwagę przyszłą ekologizację produkcji rolnej i wysokie wymagania jakościowe, jakie będzie się stawiać produktom spożywczym, wydaje się, że takie wykorzystanie tego obszaru będzie w przyszłości ekonomicznie opłacalne. Mimo, że obszar ten leży poza III strefą Rezerwatu Biosfery, to jednak sposób wykorzystania gospodarczego żyznych gleb Wyżyny Błońskiej może mieć wpływ na Rezerwat Biosfery przez: (1) gospodarkę wodną, (2) sposób nawożenia gleb, (3) sposób zurbanizowania terenu, gęstość zaludnienia itp., (4) wykorzystanie w III strefie infrastruktury technicznej, szczególnie drogowej. Powstaje także pytanie, czy uprawa ogrodnicza mad nadwiślańskich nie będzie kiedyś także ekonomicznie opłacalną.

Rozpatrując różne warianty rozwoju III strefy Rezerwatu Biosfery widzimy, że istnieją dobre perspektywy dla osiągnięcia wysokiego poziomu cywilizacyjnego zamieszkującej ją społeczności oraz, że perspektywy te są ściśle powiązane z sytuacją środowiska przyrodniczego tworzoną przez cały Rezerwat Biosfery, a przez sytuację przestrzenną i przyrodniczą III strefy w szczególności. Tym samym realizacja zasad ekorozwoju (rozwoju zrównoważonego) jest tu zdecydowanie niezbędna. Rodzi to następne pytanie.

3. Środki realizacji ekorozwoju

Gospodarka wolnorynkowa nie wyklucza sterowania rozwojem społecznym i ekonomicznym danego terenu. Potwierdzona w polskiej polityce ekologicznej zasada ekorozwoju zakłada sterowanie rozwojem poszczególnych społeczności z użyciem środków charakterystycznych dla gospodarki wolnorynkowej. Jak wskazują zasady realizacji polityki sterowania rozwojem społeczeństwa w Unii Europejskiej, na rozwój ten przeznaczają się często duże finansowe środki państwowe (unijne), pod warunkiem właściwego przygotowania koncepcji i planów ich wydatkowania.

Jak już wspomniano, Rezerwat Biosfery „Puszcza Kampinoska” dzięki specyfice położenia geograficznego może i powinien być potraktowany jako międzynarodowy obszar wzorcowy dla rozwiązywania problemów ekorozwoju w warunkach ostrego zderzenia wspaniałej przyrody z presją cywilizacyjno-urbanizacyjną (*sensu largo*). Należy to wykorzystać w planowaniu ekorozwoju obszaru Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska” i poszukiwaniu środków zagranicznych (np. Unii Europejskiej) na jego realizację.

Jakie są możliwości bliższego sprecyzowania wizji ekorozwoju tego terenu?

1. Plan Ochrony KPN wyznacza ogólne zasady zachowania przyrody na obszarze Rezerwatu Biosfery. Zasady te należy wykorzystać w tworzeniu wizji ekorozwoju.
2. Istnieje sporo materiałów planistycznych, które mogą umożliwić stworzenie kilku scenariuszy rozwoju, szczególnie III Strefy Rezerwatu i dyskusję tych scenariuszy dla wyznaczenia polityki ekorozwojowej na jego obszarze. Przedstawione wyżej dwa modele rozwoju mogą być zaczątkiem takich scenariuszy.
3. Jak zaznaczono, jednym z najważniejszych czynników warunkujących ekorozwój jest i będzie kultura przyrodnicza społeczeństwa zamieszkującego III strefę. Podnoszenie tej kultury (świadomości), jest więc jednym z podstawowych warunków ekorozwoju obszaru Rezerwatu Biosfery. Należy do tego dążyć mimo trudności, jaką może powodować zmienność składu tej społeczności.
4. Niepowtarzalność przyrody i miejsca geograficznego Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska” spowoduje, że wiele rozwiązań merytorycznych, organizacyjnych, ekonomicznych będzie wymagać oryginalnego rozwiązania. Potrzebne będzie stworzenie odpowiednich zespołów specjalistów, które rozwiążą powstające problemy.
5. Ekorozwój na obszarze Rezerwatu Biosfery jest warunkiem *sine qua non* zachowania jego przyrody, a Rezerwat ten może być wzorcem w skali międzynarodowej rozwiązywania tego rodzaju problemów. Jeżeli ma się to zadanie realizować, to wydaje się konieczne powołanie odpowiedniej jednostki organizacyjnej opracowującej koncepcje, nadzorującej ich realizację i monitorującej skutki podejmowanych działań. Z czasem mogłoby powstać „Centrum Ekorozwoju Rezerwatu Biosfery Puszcza Kampinoska”.

Jako autor zdaję sobie sprawę, że w opracowaniu przedstawiłem tylko bardzo wstępną wizję realizacji ekorozwoju na obszarze Rezerwatu Biosfery „Puszcza Kampinoska”. Szczególną uwagę zwróciłem

na rolę społeczności zamieszkującą teraz i w przyszłości III strefę Rezerwatu. W krótkim opracowaniu nie można było pogłębić wielu zagadnień, chociaż jest to możliwe w szerszych studiach. Istotne jest, aby problem ten stał się przedmiotem zainteresowania społecznego, aby zastanowić się nad konsekwencjami zmiany zadań związanych z ochroną przyrody, jakie dotyczyły otuliny, na zadania ekorozwoju, jakie dotyczą III strefy Rezerwatu Biosfery.